

ВІДГУК
офіційного опонента Капленко Оксани Миколаївни
на дисертацію ШТОГРИН Мар'яни Володимирівни
«Урбаністичні топоси сучасної української літератури:
традиції та трансформації (2000-2014 рр.)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
(спец. 10.01.01 – українська література)

Дисертаційна студія Мар'яни Штогрин «Урбаністичні топоси сучасної української літератури: традиції та трансформації (2000-2014 рр.)», подана до офіційного відгуку, переконливо засвідчує наявність «живого» і навіть зростаючого зацікавлення темою урбанізму. Осмислюючи висновки, до яких приходять сучасні дослідники цієї теми, можемо стверджувати, що в основі підвищеного інтересу перебуває не саме явище урбанізму як таке, а радше спроба самоідентифікації нації. Вітчизняна література завжди у цьому питанні займала провідні позиції, образно маркуючи загальні тенденції (мабуть, найбільш рельєфно простежується тема протистояння у межах дихотомії село / місто). Це стосується як материкової літератури, так і діаспорної (показовою тут може бути назва статті І. Накашидзе «Образ міста як топосу “другої” батьківщини у творчості україномовних поетів Канади другої половини ХХ століття»). Відтак, звернення до літератури новітнього періоду і спроба її прочитання крізь призму урбаністичних топосів є актуальним і навіть інтригуючим фактором.

Формулювання основних позицій Вступу дисертації репрезентує шукання і знахідки дослідниці на рівні чітко виписаних структурних одиниць, демонструючи і теоретико-методологічну основу, і наукову новизну, й теоретичне та практичне значення одержаних результатів роботи.

Структура дисертації засвідчує системність наукового мислення дослідниці і прагнення вийти на результат згідно з логікою осмислюваного матеріалу для репрезентації предмета студії.

У **першому розділі** роботи «Становлення і розвиток українського урбаністичного дискурсу» здійснюється «підготовка» реципієнта до сприйняття аналізу тексту. Тут є вихід на основний теоретичний інструментарій роботи, подається супровідна інформація про об'єкт дослідження тощо. Відчувається тяжіння дослідниці до чіткості та об'єктивності у формулюванні тез, проте окремий пласт інформації все ж таки позначений модальністю. Йдеться насамперед про спробу окреслити хронологічні межі теми міста (урбаністичного дискурсу) в українській літературі. Якщо верхня хронологічна межа сумнівів не викликає (сучасний етап), то нижня межа проблематизується, про що свідчить ряд цитат із роботи: «Знаковою і визначальною у становленні національного урбаністичного дискурсу є межа XIX-XX століть» (с. 10), «Гене́за міського дискурсу в українській літературі сягає часів Київської Русі» (с. 15), «Можемо припустити, що міський дискурс в українській літературі веде свій початок ще від періоду XVI-XVIII ст.» (с. 24), «Урбаністичні мотиви притаманні українській літературі впродовж усього періоду її розвитку» (с. 33) і т. п. У теоретичному визначенні терміну дискурс також з'являється аспект прив'язаності поняття до певного хронологічного періоду: «...визначаємо міський дискурс як явище, притаманне постмодернізму...» (с. 26). Оскільки першим пунктом у завданнях дисертаційного дослідження зазначено: «висвітлити процес зародження, становлення та розвитку дискурсу міста в національній прозі та драматургії» (с. 5), то хотілось би почути авторський коментар з цього приводу.

Основна інтрига першого розділу створюється зосередженням уваги на амбівалентності урбаністичного дискурсу в національній літературі: «З одного боку, образ міста виринає в сакральному контексті як Божий Град (уподібнення Єрусалиму), а з іншого – як місце лімінальне, позначене інфернальним» (с. 27).

Наступні розділи – це занурення у тексти і відстеження домінуючих тенденцій у цьому питанні. Випереджаючи детальніше проникнення у внутрішню логіку подальшого тексту, варто відзначити, що ці практичні

частини роботи засвідчують уміння дисертанта «відчувати» текст і прочитувати його на достатньо високому професійному рівні. Авторська інтерпретація сюжетів, способи їх комплементарності, відчитування тенденцій урбаністичного дискурсу – усе це заслуговує на увагу і високу оцінку.

Другий розділ «Презентація урбаністичних топосів у сучасній українській прозі», якщо оцінювати його на тлі сучасного літературно-критичного дискурсу, може розглядатись як своєрідне продовження напрацювань Віри Фоменко. Маємо на увазі її монографію «Місто і література: українська візія» (2007 р.) та докторську дисертацію «Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика» (2008 р.). Авторка простежує заявлені тенденції в українській прозі аж до кінця ХХ ст. (скажімо, роман Юрія Андруховича «Московіада» 1992 р., роман Григорія Штоня «Затіння» 1997 р.) і в той же час перекидає місток у ХХІ ст. (автобіографічне есе Валерія Шевчука «На березі часу. Мій Київ. Вхідни» 2002 р., романи Степана Процюка «Інфекція» 2002 р., «Жертвоприношення» 2003 р. та «Тотем» 2005 р.). Мар'яна Штогрин переймає естафету і залучаючи 7 прозових творів хронологічно стартує із 2002 р. (роман Олександра Ірванця «Рівне / Ровно»), а «найпізнішим» прозовим твором, проаналізованим у дисертації, є роман 2014 р. («Фелікс Австрія» Софії Андрухович»). Таким чином, з приємністю можемо спостерігати тяглість літературного процесу саме в літературознавчому аспекті, що є необхідною умовою формування певних акцентів, простеження тенденцій тощо.

Певна річ, що аналіз творів провадиться у роботі не хронологічно, а натомість твори, згруповані дослідницею, представляють три блоки. Починає вона із найбільш резонансних (імовірно, про це вже свідчить той факт, що назва жодного із наступних аналізованих творів дисертації не виведена у назву підрозділу!), ідеться, зокрема, про романи Сергія Жадана «Ворошиловград» та Юрія Андруховича «Лексикон інтимних міст». Не секрет, що ці твори вже мають доволі поширений корпус читацьких та наукових інтерпретацій, проте об'єднавча формула «місто як спогад» пропонує поглянути на ці тексти під

новим кутом зору. Такий фокус бачення актуалізує «прийом ретроспективної оповіді» (с. 51), мотив пам'яті як «головний код сюжету» (с. 37), рефлексії героя, мотив вини «як відповідальність за минуле в теперішньому» (с. 40), «погляд збоку» (с. 43), концепцію героя як мандрівника тощо.

Оригінальною знахідкою дисертанта є апеляція до вчення відомого французького соціолога і філософа Анрі Лефевра. Цитата, подана на початку розділу покликана до функції налаштувати реципієнта на розширення семантики сприйняття зовнішнього сюжету насамперед онтологічними конотаціями. Проте видається, що підбір саме цієї цитати Лефевра не зовсім вдалий. Говорячи про місто як символ двосторонніх відносин з країною (цитую: «по-перше, місто як сутність, яка притягує надлишок сільського суспільства, а по-друге – як сутність, в якій наявні адміністративні і військові ресурси, щоб забезпечити захист» (с. 35)), достатньо складно перейти до концепту спогаду, пам'яті і т. п. Тим паче, що відома концепція ритманалізу А. Лефевра як одна із теорій нового урбанізму стверджує, що сутність ритму полягає у його повторюваності у просторі і часі. На наш погляд, ось саме ця ідея повторюваності, ідея ритму як локалізованого часу і могла би більш точно передати складний взаємозв'язок між внутрішніми і зовнішніми факторами, які зумовлюють екзистенцію протагоністів. Іншими словами, Лефевр – це попадання точно в ціль, найкращий аргумент для міста-спогаду, але не та цитата.

Третій розділ «Типологічні моделі українського міського дискурсу в драматургії початку XXI ст.» демонструє високу обізнаність із найновішими текстами сучасної драматургії. Проаналізовано більше десятка п'єс. Основна тенденція на фоні другого розділу – посилення, так би мовити, філософічності аналізу. Звичайно, специфіка драматичного твору не передбачає наявності авторських рефлексій, проте сама конфліктність ситуації провокує мислити неординарно і формулювати проблематику більш масштабно. Саме цим можна пояснити вихід на категорії світоглядної парадигми у другому підрозділі та апокаліптичний і постапокаліптичний дискурси у третьому. Власне, саме

такий ракурс бачення і наближає реципієнта до узагальненого осмислення тенденцій у межах заявленої дихотомії традиції / трансформації. І тут, звичайно ж, важко щось стверджувати без апеляції до попередніх періодів розвитку літератури, особливо ХХ ст.

Показовим у цьому контексті може бути фрагмент із підрозділу 3.3 «Апокаліптичний та постапокаліптичний дискурс міста в сучасній українській драматургії», де здійснено аналіз п'єси Павла Ар'є «На початку і наприкінці». Аналітичний дискурс рухається у прогнозованому напрямку урбанізм-цивілізація-глобалізація. Ці тенденції не нові як в українській літературі, так і в контексті світової філософської думки, сягаючи ще початку ХХ ст. (пригадаймо хоча б працю «Сутінки Європи» Освальда Шпенглера та ін.). Разом з тим, текст аналізованої п'єси містить закодовані ментальні протиріччя, оприявлені вже не так в опозиції село-місто, як у потрактуванні образів саду і лісу. Дисертант обирає семантичне наповнення цих образів святим Письмом, де «сад постає вершиною людської цивілізації, утіленням Божественного граду – небесного Єрусалиму. Антитезою до нього є ворожий і небезпечний для людини ліс, що несе загрозу її життю та населений інфернальними істотами» (с. 136). Автор п'єси перекодує образ лісу і моделює його як землю обітовану. Таке перекодування потрактовується у роботі як «авторський текст-міф» (с. 136). Разом з тим, на нашу думку, цей момент потребує уточнення, оскільки парадигма саду / лісу в українській літературі задіяна вже давно і можна цілковито говорити про наявність окремої тенденції. Найбільш рельєфно, та ще й пов'язано і з темою міста, ця модель простежується у творчості Б.-І. Антонича. Так, дослідниця Марина Новікова (стаття «Мітосвіт Антонича: біос та етос») зазначає: «Ліс – полюс Антоничевої світобудови; його, Лісу, антипод – Місто. Інші ділянки «природного», «поганського» світу Антонича, Сад і Село, – це немов передлісся, підходи до лісу. Антоничеве село часто-густо прагне перелитися в Сад – або просто в Ліс /.../ А вже Сад – і поготів лагідне й радісне обличчя лісу. Його молодший, менш грізний, більш усмішливий брат». Таким чином, перекодування образу лісу

відбулося вже раніше, і Павло Ар'є у цьому епізоді вписується не так у рамки *трансформації*, як у рамки національної *традиції* (якщо оперувати термінами із назви дисертації).

Висновки до роботи достатньо ґрунтовні і скеровані якраз на узагальнення наукового дослідження, на формулювання своєї позиції щодо проблеми самоідентифікації українців. Відтак маємо реакцію на інтригу, створену у першому розділі констатацією амбівалентної природи міста. І хоча ця ж амбівалентність не заперечується у висновках («Образ міста амбівалентний, насичений грою сенсів, тобто лімінальне місце, сповнене містичних і сакральних знань» (с. 154)), вона супроводжується ствердними твердженнями про «перекодифікацію традиційно негативного образу міста як ворожого людині простору. Урбаністичний хронотоп набуває позитивної семантики, тепер це місце для самореалізації та здійснення мрій» (с. 154). Таким чином, робота сприймається як завершений цикл наукового пошуку.

Окрім перерахованих у тексті відгуку зауважень, тепер уже осмислюючи дисертаційне дослідження не окремо за розділами, а як цілісний текст, зробимо ще кілька побажань:

1. На нашу думку, у роботі варто було б посилити поетикальну аргументацію міфологічного аспекту. Дисертант веде мову про «творення власного урбаністичного міфу» (сс. 3, 95), «авторські тексти-міфи» (с. 11), «авторський міф Станіславова» (с. 95) тощо. Теоретично, власне авторський міф як один із модусів вираження міфологічного фактора у творі (поряд із міфологізацією, реміфологізацією та деміфологізацією) передбачає осмислення тексту, по-перше, у світоглядно-філософському вимірі та, по-друге, у вимірі тексту (тобто текстуально вираженої міфопоетичної системи твору). Якщо перша складова у роботі має достатньо переконливу аргументацію (на рівні моделі осмислення світу, взаємодії людини з навколишнім середовищем, «кодів культури та історії» (с. 97) тощо), то друга складова забезпечена менш переконливо. Насамперед це стосується підрозділу 3.1, де назва чітко скеровує реципієнта на відстеження відповідних

інтенцій у творі («Місто як текст-міф у сучасній українській драматургії»), а отже, саме ці тексти є обраними для презентації міфологічного. Відповідно, постає питання залучення (чи не залучення) міфопоетики до наукової методології дисертаційного дослідження.

2. По-друге, почасти впадає в око, так би мовити, непропорційність розподілу авторської уваги між текстами. Звичайно ж, ніхто не прагне геометричної рівноваги, але відчувається, що є, так би мовити, тексти-«улюбленці» та тексти, яким приділено менше уваги (скажімо, до цієї другої групи, на наш погляд, потрапили роман «Місто з химерами» Олеся Ільченка, п'єси «Коли повертається дощ» Неди Нежданої та «Станція, або Розклад бажань на завтра» Олександра Вітра).

Висловлені у відгуку зауваження не применшують загальної наукової цінності дослідження, його теоретичного й практичного значення для подальших студій як проблеми урбаністичного дискурсу вітчизняної літератури, так і аналітичного осмислення та відстеження тенденцій літературного процесу XXI ст. Побажання мають дорадчий характер і скеровані насамперед на активізацію власне наукового дискурсу роботи.

Матеріал дисертації може використовуватись при написанні історико-літературних праць, підготовці спецкурсів, спецсеминарів і лекцій у вищій школі, а також робота може бути рекомендована до видання у вигляді наукової монографії.

Щодо автореферату, то він відповідає змістові дисертації, основні положення якої в достатньому обсязі висвітлені у семи публікаціях, опублікованих у фахових виданнях (зокрема й закордонному). Матеріали дослідження апробовані на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях.

Загалом дисертація «Урбаністичні топоси сучасної української літератури: традиції та трансформації (2000-2014 рр.)» є самостійним завершеним дослідженням, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присудження вченого звання старшого наукового

співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а її авторка Штогрин Мар'яна Володимирівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Капленко О.М.

О.М. Капленко
Засвідчую:
Зав. кафедрою *к.м. Гавриш*